

Ба ҳукми дастнавис

ҶҮРАЕВА МАРҶОНА САДРИДДИНОВНА

**ИСТИЛОҲОТИ НАҲВ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА
АНГЛИСӢ: ТАҲЛИЛИ СОХТОРӢ-СЕМАНТИКӢ**

**10.02.20 – забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ,
типологӣ ва муқоисавӣ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И
рисола барои дарёфти дараҷаи илмӣи
номзади илмӣҳои филология

Душанбе – 2018

Рисола дар кафедраи забоншиносӣ ва типологияи мукоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни анҷом шудааст.

**Роҳбари
илмӣ:**

Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович
доктори илмҳои филология, профессор

**Муқарризи
расмӣ:**

Мамадназаров Абдусалом

доктори илмҳои филология, профессори
кафедраи забони англисии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон

**Муассисаи
пешбар:**

Собирова Сановбар Ғаниевна

номзади илмҳои филология, мудири
кафедраи “Забоншиносӣ”- и филиали
Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В.
Ломоносов дар шаҳри Душанбе

Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи
Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ

Дифоъ санаи «14» - уми марти соли 2019, соати 15:00 дар
чаласаи Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA-028 назди Донишгоҳи
давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни,
суроғаи ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, бинои асосӣ, ошёнаи 2,
толори шӯрои олимони донишгоҳ баргузор мегардад.

Бо матни диссертатсия ва автореферати он тавассути сомонаи
ДДОТ ба номи С.Айни www.tgpu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи « _____ » _____ 2018 ирсол шудааст.

Котиби илмӣ Шӯрои дифоъ,
номзади илмҳои филология, доцент:

Мирзоалиева А.

ТАВСИФИ УМУМИИ КОР

Мафҳумҳои илмӣ, тавре ки маълум аст, ифодагари шаклҳои гуногуни зухурёбии тафаккури инсон буда, хусусиятҳои асли, иртиботот ва робитаҳои ашё ва ҳодисаҳоро дар соҳаи муайяни дониш инъикос менамоянд. Дар натиҷаи инъикоси вазъияти илмӣ ва иҷтимоию фарҳангии зудтағйирёбанда, дар ҳоли ҳозир ташаккули низомҳои истилоҳоти бахшҳои зиёди дониши илмӣ, махсусан байнифаннӣ ва ба таври фаъол идома дорад. Дар ин робита шумораи зиёди таҳқиқот дар бораи истилоҳот ва терминография ба вучуд меоянд. Бо ин ҳол, истилоҳоти забоншиносӣ ба сабабҳои зиёд ба таври фаъолона густариш меёбад, ки миёни онҳо афзоиши шумораи фанҳои забоншиносӣ, ҷараёнҳо ва мактабҳо нақши муҳимро мебозанд. Аз ин рӯ, шумораи мафҳумҳо ва истилоҳоти забоншиносӣ бо суръати зиёд афзоиш меёбад.

Таҳқиқоти мазкур ба таҳлили контрастивии (муқобилавии) сохторӣ-семантикии истилоҳоти наҳв дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст.

Дар ҳоли ҳозир мутобиқи масъалаҳои мухталифи грамматикаи забонҳои гуногун шумораи зиёди китобҳои дарсӣ ва роҳнамоҳои таълимӣ таълиф мешаванд. Истилоҳоти нави зиёд вучуд доранд, ки бар асоси таҳқиқоти охири мутахассисони грамматика сохта шудаанд. Аксари вақтҳо истилоҳоти нав дар воқеъ синонимҳо, алтернативаҳо барои мафҳумҳои куҳна мебошанд. Ғайр аз ин, дар забоншиносӣ ҳар мактаб дорои “метадиалектҳои” худ мебошад, ки онҳо дар маҷмӯъ фарозабони (Interlingua) забоншиносиро ташаккул медиҳанд. Дар натиҷа, агар ин, аз як тараф, боиси печ дар печӣ ва сардаргумӣ шавад, аз тарафи дигар, заминаро барои таҳқиқот ва омӯзиши истилоҳоти наҳв пешниҳод менамояд, зеро таҳия ва мурағатсозии истилоҳоти муносиб, ошкор намудани тамоюлҳои муҳимтарин дар истилоҳосозӣ аз ҷумлаи вазифаҳои асосии илмӣ забоншиносӣ мебошанд.

Дар марҳилаи кунунии рушди забоншиносӣ аллакай таҷрибаи ғайӣ ҷиҳати тавсифи фарозабонҳои (метазабонҳои) илмҳои мухталиф, аз ҷумла бахшҳои нави забоншиносӣ ҷамъ шудааст. Бо вучуди ин, муҳаққиқон ба чунин ҷанбаҳои низоми

истилоҳот монанди хусусияти маъмулӣ (узуальная специфика), прагматика (корбурдшиносӣ) ва лингводидактика дар соҳаи мавҷудияти метадиалектҳои гуногуни илмӣ таваҷҷуҳи кофӣ зоҳир накардаанд.

Низоми муосири истилоҳоти наҳв бо як қатор хусусиятҳои хося муайян карда мешавад, ки онҳоро метавон дар алоқаҳои семантикии онҳо, равандҳои пурмахсули дериватсионӣ, амалкард дар зернизомҳои мухталифи забонҳои муосири тоҷикӣ ва англисӣ ошкор намуд. Ҷавоб ба саволи низоми муосири истилоҳоти наҳв аз низомҳои истилоҳоти дигар илмӣ чӣ фарқ дорад, пеш аз ҳама, ошкорсозӣ, тавсиф ва муқоисаи баъдии вижагҳои асосии низомию вазифавии онро талаб мекунад. Монанди низоми истилоҳоти забон, ҳамчунин низоми луғавӣ барои ба вучуд омадани луғатҳои нав боз мебошад ва ин қори доимӣ ва ҳатмиро барои мураттабсозии он талаб менамояд. Забоншиносон, олимон ва мутахассисони бахши истилоҳот якдигарро дарк нахоҳанд кард, агар ба таҳқиқи истилоҳот низ напардозанд. Ҳар шакли илм новобаста аз дахл доштани он ба ин ё он соҳа ба муҳтаво ва моҳияти худ илм дар маҷмӯъ таваҷҷуҳи комил зоҳир менамояд.

Таҳия намудани фарҳангҳои гуногуни соҳавӣ ва роҳҳои сохтани онҳо дар бахши ҷудогонаи луғатшиносӣ коркард мешаванд, ки терминография ё истилоҳгузинӣ ном дорад ва он яке аз роҳҳои муҳимтарини омӯзиш ва таҳқиқи истилоҳот дар ҷаҳони муосир ба ҳисоб меравад. Ба масъалаи истилоҳшиносии тавсифӣ, сохтан ва таҳияи фарҳангҳои истилоҳоти наҳв қорҳои забоншиносони зиёди хориҷӣ ва ватанӣ бахшида шудаанд. Бо вучуди ин, сарфи назар аз вучуд доштани намунаҳои кӯҳна ва муосири воҷаномаҳо ва фарҳангҳо, принципҳои сохтани онҳо ханӯз ҳам қобили баҳс ва баррасӣ боқӣ мемонанд.

Маълум аст, ки ҳар истилоҳи ин ё он соҳаи илм ҳамчун воҳиди забон дар баробари қалима фаҳмида мешавад ва ба туфайли робитаи мазкури байни истилоҳот муҳтаво муайян карда мешавад, яъне тавассути мафҳум муайян карда мешавад, ки наҳви асосии муносибатҳои мафҳумии истилоҳот ва пайвастшавии истилоҳот – наҳви ҷинсӣ мебошад. Бо тақия ба он далеле, ки забоншиносии муосир дорой самти семантикӣ аст, пас бояд аз нақшаи муҳтаво ҳангоми омӯзиш ва таҳқиқи истилоҳот дур шуд.

Гурӯҳи зиёди истилоҳот ва пайвастагиҳои истилоҳотӣ метавонанд робитаҳои навъи ҷинсиро фаро гиранд. Бо вучуди ин, ҳар низоми чунин навъ маҷмӯи камтарини истилоҳот ё микросистемаҳои марбут ба як истилоҳи ҷинсиро дар бар мегиранд. Аз ин ҷиҳат, барои муайян кардани ҳудуди тарҳи фарозабони наҳв, тавсифи низомӣ бештар мубрам ба назар мерасад. Таҳқиқи фарозабон аз нуқтаи назари моделсозии сохторӣ ва семантикӣ барои мақсади мазкур ҷиҳати дар низом муайян намудани мафҳумҳо, муайян кардани алоқаҳои силсилавӣ, фаҳмидани табиати фарозабон иҷозат медиҳад ва ин ҷустуҷӯро аз “маънӣ” ба “калима” душвор намесозад. Ҳамин тавр, ҳуди маҷмӯи истилоҳот ҳамчун воситаи назарраси расмисозии (формализатсия) истилоҳотшиносӣ дар маҷмӯъ баррасӣ карда мешавад.

Муҳимияти мавзӯи таҳқиқ. Таҳқиқ ва муқоисаи истилоҳот ва ибораистилоҳот, ки ба бахши мустақили забоншиносӣ – наҳв дахл доранд ва аз якдигар дар ин ё он дараҷа дур ҷойгир ҳастанд, муҳимияти таҳқиқоти мазкурро ташкил медиҳанд. Истилоҳоти наҳв тавассути барқарор намудани робитаҳои байни истилоҳот бар асоси тавсифи сохторию семантикӣ ва ба таври муносиб дарк намудани соҳаи мавриди таҳлили мавзӯи таҳқиқ муназзам ва мурағаб карда мешаванд.

Рушди истилоҳоти наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва истифодаи онҳо дар нутқи ҳирфай барои муназзам ва мурағаб кардани он бо дарназардошти анъанаҳо ва дастовардҳои навтарини илм дар бораи забон шароит фароҳам месозад. Бо вучуди ин, то ба имрӯз дар назарияи забон гурӯҳбандии умумии илмӣ ва параметризатсияи бисёрҷанбавӣ ва низомии истилоҳоти забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вучуд надоранд ва хусусиятҳои дериватсионӣ-когнитивии онҳо ба таври комил таҳқиқ нашудаанд; ҳамчунин, омӯзиши дақиқ созмондиҳии мафҳумӣ-маъноӣ ва дар маҷмӯъ фарқгузори мавзӯии фазои истилоҳоти наҳвии забонҳои тоҷикӣ ва англисиро талаб мекунад.

Дар садсолаи охир ва ба таври фаъолона дар даҳсолаҳои охир, истилоҳот, аз ҷумла истилоҳоти наҳв, воҳидҳо ва мафҳумҳои фарозабон вориди забон, услуб ва зехнияти ҳам қаҳрамонҳои ҳикоя ва ҳам муаллифи матн мешаванд, ки он ҷо

истифода аз воҳидҳои номбурда шахсияти забонии забоншиносро ба унвони тасаввуроти дуҷумдараҷаи фарозабони забоншиносӣ муаррифӣ менамояд.

Ғайр аз ин, пайдарпайии зарурии дониши илмӣ тақия намудан ба тасаввуроти анъанавӣ ва таҷрибаи мактабҳои мухталифро дар раванди таълими назарияи забон дар ҳамаи сатҳҳои омодагӣ мутахассис дар назар дорад. Тавре ки маълум аст, моҳияти мафҳумии истилоҳ мумкин аст танҳо дар чорҷӯби он назарияе фаҳмида шавад, ки истилоҳ ба он дахл дорад. Ҳангоми муқоисаи воҳидҳои умумии луғавӣ дар низомҳои мухталиф диасемия вучуд дорад, зеро сухан дар бораи низомҳои ҷаҳонбинии мухталиф ва парадигмаҳои муносиби мафҳумии марбутатаи онҳо меравад. Дар айни ҳол, бо дарназардошти ба вучуд омадани воҳидҳои нави истилоҳӣ (терминоединица) зарурати риояи тавозуни ҷанбаҳои забонӣ ва ғайризабонӣ дар сохторбандии соҳаи мавзӯии забоншиносӣ равшану возеҳ мебошад. Масъалаи мазкур ҳамчунин тавачҷуҳи доимии олиморо тақозо менамояд.

Дараҷаи омӯзиши мавзӯи таҳқиқ. Дар ҳоли ҳозир масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи муқоисавии истилоҳоти ин ё он соҳа яке аз масъалаҳои бештар мавриди тавачҷуҳ дар забоншиносии муқоисаӣ, махсусан дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Ба таҳияи принципҳои тавсифи истилоҳоти соҳаҳои гуногун корҳои дорои хусусияти умуминазариявии олимони маъруф, забоншиносон ва мутахассисони баҳши истилоҳот Г.О. Винокур [1939], А.А. Реформатский [1961, 1968, 1986], Д.С. Лотте [1961, 1968], В.П. Даниленко [1971, 1977], Б.Н. Головин [1987], Т.Л. Канделаки [1977], А.С. Герд [1981, 1981, 1991], Немченко [1984], Р.Ю. Кобрина [1987], В.М. Лейчик [1989, 1992, 2000, 2006], З. И. Комаровой [1990, 1991, 2008], В.Н. Прохорова [1996], А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева [2003], В.Д. Табанакова [1999] ва дигарон таъсир расонидаанд.

Масъалаи истилоҳоти забони тоҷикӣ ҳам аз нигоҳи назариявӣ ва ҳам амалӣ дар таҳқиқоти М. Қосимова [1983], Д. Саймидиннов [2003], М. Рустамов [1972], Т. Бердиева [1978], Н. Шаропов [1978], Д. Хоҷаев [1998; 2004; 2006; 2013], С. Назарзода [1991; 2004], М. Султон [1999; 2008], Т.К. Ҷӯраев [2010] ва дигарон пешниҳод шудааст. Таҳқиқоти низоми

истилоҳоти забони англисӣ дар қорҳои К. Р.Ю. Кобрин [1970], Н. Б. Гвишиани [1986], А. Гринштейн [1988], Л.Н. Никулина [1990], И. Б. Чемерис [1999], Г. Петросянс [2004], О.С. Ахманова [2005], Я. Авербух [2006], Н.В. Бугорская [2009], Л.А. Манерко [2009], Э.А. Сорокина [2009], К.А. Мяскин [2009], С.Л. Cabre [1999], R. Kocourek [1968], F.W. Riggs [1979], G. Rondeau [1980] анҷом шудааст.

Бояд зикр кард, ки дар ҳоли ҳозир дар бораи истилоҳоти забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ шумораи ками таҳқиқот вучуд доранд, ки онҳо махсусан ба ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти наҳв ба таври ҷудогона ва аз нигоҳи муқоиса бахшида шудаанд. Дар забони тоҷикӣ танҳо як рисолаи таҳқиқии М. Рустамов «Истилоҳоти грамматикаи забони тоҷикӣ» (“Таджикская грамматическая терминология”) [Душанбе, 1972] вучуд дорад; дар забони англисӣ аллакай чанд қор вучуд доранд ва дар байни онҳо мумкин аст рисолаҳои чунин муаллифон монанди Л.Н. Никулин «Типология моноксемных терминов (бар асоси маводи истилоҳоти забоншиносии англис [Москва, 1990]; И.Б. Чемерис «Английская лингвистическая терминология: становление и эволюция» [Москва, 1999], Э.Г. Петросянц «Лингвистическое терминопле: структура, семантика, деривация (бар асоси маводи забони англисӣ)» [Пятигорск, 2004]; Н. В. Бугорская «Методологические проблемы описания лингвистической терминологии» [Барнаул, 2009] номбар карда шаванд.

Бояд зикр кард, ки забоншиносии тоҷик дар вақтҳои охир бо рисолаи доктории аз нигоҳи муқоиса навиштаи С.С. Ҷоматов “Ташаккул ва рушди истилоҳоти забоншиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” (“Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков”) [Душанбе, 2016] боз ҳам ғанитар гардид.

Дар он муаллиф таҳлили ҳамачонибаи (таърихӣ, лексикӣ-семантикӣ, сохторӣ, грамматикӣ ва муқоисавии) истилоҳоти забоншиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисиро анҷом додааст. Муаллиф ҳамаи истилоҳоти забоншиносиро мутобиқи тааллуқ доштани онҳо ба ин ё он бахши забоншиносӣ ҷудо менамояд: овошиносӣ, сарф ва наҳв. Қори мазкур аввалин таҷриба дар таҳқиқи истилоҳоти забоншиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад, ки ба таври муқоиса навишта шудааст.

Мақсади таҳқиқот дар таҳлили сохторӣ-грамматикӣ ва лексикӣ-семантикии истилоҳоти наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ифода меёбад.

Барои расидан ба мақсади мазкур дар қор **вазифаҳои** зерин мушаххас гардида, дар раванди таҳқиқ ҳалли худро ёфтанд:

- муайян намудани вижагиҳои мафҳумҳои “истилоҳ”, “низоми истилоҳот”, “истилоҳшиносӣ” ва “майдони истилоҳот” аз нуқтаи назари таҳлили луғатнигории онҳо;
- муайян намудани табиати (асли) аломатии истилоҳ;
- фарқ намудани мафҳумҳои “истилоҳ” ва “фарозабон”;
- муайян намудани робитаи парадигматикӣ ва синтагматикии истилоҳоти наҳв;
- интихоби таърифҳои воридшаванда ба луғати истилоҳоти наҳв;
- ошқор намудани роҳҳо ва воситаҳои асосии ба вучуд омадани истилоҳот ва ибораистилоҳот, ки ба ҳар давраҳои муайяншудаи ташаккул ва рушди истилоҳоти наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хос мебошанд;
- анҷоми таҳлили сохторӣ-грамматикии истилоҳоти наҳв дар забонҳои мавриди муқоиса;
- ошқор намудани хусусиятҳои сохторӣ-грамматикӣ ва лексикӣ-семантикии истилоҳоти наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Навоварии илмӣ рисола аз он иборат аст, ки дар он бори нахуст истилоҳоти наҳв дар забонҳои дорои сохтори гуногун бо истифода аз методи муқоиса мавриди таҳқиқ қарор мегиранд; омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили ҳамҷонибаи лексикӣ-семантикӣ ва сохторӣ-грамматикии истилоҳоти наҳв дар забонҳои мавриди муқоиса ба таври муқоиса анҷом мешаванд; хусусиятҳои миллию фарҳангӣ ва умумиятҳои истилоҳии ташаккули онҳо дар забонҳои муқоисашаванда тавсиф гардида, аз нигоҳи илмӣ маводи воқъан наҳв ва вобаста ба истилоҳоти наҳв пешниҳод мешавад.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот аз он иборат аст, ки натиҷаҳои он мумкин аст ба ташаккул ва рушди баъди назарияи семиотика дар истилоҳшиносӣ, муайян намудани маҷмӯи алоқаҳои маъноӣ мусоидат намоянд, ки истилоҳот ва

ибораистилохотро байни якдигар дар низоми ягонаи истилохот мутгаҳид месозанд.

Аҳамияти амалии рисола дар он ифода меёбад, ки хулосаҳои кор мумкин аст дар коркарди илмии истилохоти соҳаҳои гуногун ва ҳамчунин ҳангоми таҳияи истилохшиносии муқоисавӣ ҳамчун бахши мустақили луғатшиносӣ истифода шаванд. Воқеъан мавод мумкин аст ҳангоми сохтани фарҳангҳои дузабона ва бисёрзабона ва ҳамчунин ҳангоми хондани семинарҳо ва курсҳои махсус оид ба лексикология, лексикография, терминология ва типологияи муқоисавӣ дар факултетҳои забонҳои хориҷӣ муфид бошад.

Методология ва методҳои таҳқиқот. Заминаи методологӣ корҳои лексикографияи истилоҳии [Морковкин 1970, Караулов 1976, 1981, 1982, Даниленко 1977, 1981, Никитина 1987, 1988, Гринев 1993, Апресян, 1999; Пиотровский 1999; Табанакова 1999, Горбунов 2004; Burkhanov 1999 ва дигарон], назарияи наҳви забонҳои гуногун [Блох 1983, 2000; Костюшкина 1996, 2003, 2005, 2006; Гак 1999; Валгина 2000, 2003; Баранов 2001, 2002, 2006; Кобрин 2002; Ковалева 2006; Crystal 1995; Chalker 1998; Quirk 2007 ва дигарон], назарияи аломат [Моррис 1983; Головин 1987; Пиотровский 1999; Шелов 1998, 2001; Кравченко 2001, 2008 ва дигарон] ба ҳисоб мераванд.

Методи таҳлили муқоисавӣ, сохторӣ-семантикӣ бо истифода аз унсурҳои методҳои синхронӣ-диахронӣ ва этимологӣ асосӣ таҳқиқотро ташкил медиҳанд. Таҳлили забоншиносӣ, адабиёти илмӣ ва ҳамчунин методи таҳлили таърифҳои лексикографӣ, методи таҳлили контекстуалӣ ва ҳисоби оморӣ ҳангоми баррасии масъалаҳо ба сифати методи асосӣ истифода шудааст.

Методҳои анъанавӣ низ дар рисола мавриди истифода қарор гирифтаанд: этимологӣ, тавсифӣ, расмӣ, маҷмӯӣ, трансформатсионӣ, методикаи коркарди микдорӣ ва таҳлили ҷузъии маводи таҳқиқшаванда.

Маводи таҳқиқот. Ҳангоми навиштани рисола манбаъи асосӣ картотекаи беш аз 2000 калима ба ҳисоб рафтаанд, ки аз вожаномҳо ва фарҳангҳои забони тоҷикӣ, форсӣ, русӣ ва англисӣ, фарҳангҳои дузабона ва бисёрзабонаи истилохот ва умумизабонӣ, нашрияҳои илмӣ ба забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ ва ҳамчунин адабиёти забоншиносӣ ҷамъоварӣ карда

шудаанд. Ба онҳо мавридҳои зеринро метавон дохил кард: D. Crystal «The Cambridge Encyclopedia of Language», L.R. Trask «A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics», C.L. Baker «English Syntax», R. Quirk «A Comprehensive Grammar of the English Language», S. Chalker «Oxford Dictionary of English Grammar», «Словарь американской лингвистической терминологии» Э. Хэмп, «Словарь лингвистических терминов» О.С. Ахманова, «Лингвистический энциклопедический словарь» под редакцией Н.В. Ярцева, «Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике» А.Н. Баранов ва Д.О. Добровольский, «Словарь-справочник лингвистических терминов» Д.М. Розентал ва М.А. Теленкова, «Краткий словарь лингвистических терминов» В.П. Даниленко, Н.А. Свердлов ва А.А. Федосеев, «Словарь-справочник по синтаксису современного русского языка» А.М. Ломов, «Грамматика английского языка. Морфология. Синтаксис» Н.А. Кобрин, «Синтаксис английского языка» А.И. Смирнитский, «Теоретическая грамматика английского языка» М.Я. Блох, «Словарь лингвистических терминов (английско-русско-русско-английский)» С.С. Чоматов ва дигарон.

Мавридҳои асосии зерин ба ҳимояи пешниҳод мешаванд:

1. Мақолаи луғавии фарҳанги забоншиносӣ унсурҳои гипертекст мебошад, ки таҳти он низомии объектҳои (моддаҳои) иттилоотӣ фаҳмида мешавад ва онҳо бо якдигар алоқаҳои сафарбаршудаи эҷодкунандаи шабакаи муттаҳид карда шудаанд, ки он барои хондани мавод дар ҳар тартиб иҷозат медиҳад.

2. Фарҳанги таркибӣ ва тавсифии ҷомеаи воситаи оптималӣ ҷиҳати пешниҳод намудани ҳаҷми умумии дониш дар мавриди мавзӯи мебошад, ки ба табиати дефинитивии истилоҳ асос ёфтааст.

3. Макротерминосистемаи забоншиносии тоҷик ва англис фазои қатъии сохторбандишудаи истилоҳӣ мебошад, ки дар намуди макротерминосистемаҳои бо якдигар дорои робита ва таъсири мутақобиладошта вучуд доранд, асосро ташкил медиҳанд, марказ ва ғайримаркази макротерминосистема мебошанд. Асоси макротерминосистемаи наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисиро воҳидҳои забонии ташкил медиҳанд, ки барои онҳо хусусияти вазифавӣ-маъноӣ ба дараҷаи камтар ҳосил аст ва дар натиҷа онҳо барои шумораи ҳаҷми аксари соҳаҳои забоншиносӣ хидмат мекунанд. Ҳосияти

микротерминсистемаҳое, ки барои қонеъ сохтани ниёзҳои ин ё он бахши забоншиносӣ хидмат мекунад, мутобиқи самт аз марказ ба ғайримаркази макротерминсистема тақвият меёбад.

4. Мураккаб шудани сохтори морфологӣ-синтаксисии истилоҳоти забоншиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо сатҳи рушди фонетика, морфология ва синтаксис ҳамчун илм ҳамбастагӣ дорад ва зарурати тағйирёбандаро дар пешниҳоди мавзӯҳои илмӣ дар давраҳои мухталифи таърихӣ инъикос менамояд.

5. Дар семантикаи истилоҳоти забоншиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳамон як равандҳое амал мекунад, ки дар низоми умумилуғавии забон вучуд доранд. Бо вучуди ин, хусусият ва ҳаҷми иҷрои онҳо мумкин аст бо вижагиҳои монанд шабоҳат нашошта бошанд, ки онҳо равандҳои мазкурро дар низоми луғавии забон-объект муайян мекунад.

6. Истилоҳоти наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нуқтаи назари пайдоиш лексемаҳои ғайриаслӣ мебошанд ва қисмати бештари онҳо асоси арабӣ ва русӣ (барои забони тоҷикӣ), юнонӣ-лотинӣ (барои ҳар ду забон) ва фаронсавӣ (барои забони англисӣ) доранд, ки шумораи онҳо ба таври доимӣ дар раванди ташаккул ва рушди забоншиносӣ ҳамчун илм афзоиш меёбад. Байналмилалӣ шудани (интернационализатсия) истилоҳоти наҳвии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хусусияти доимӣ доранд ва бо кохиши устувори қисмати лексемаҳои генезиси аслӣ дар майдони истилоҳоти забоншиносии тоҷик ва англис ҳамроҳӣ карда мешаванд.

7. Маҷмӯи воситаҳои назарраси лексикӣ-грамматикӣ ифодаи мафҳумҳои забоншиносӣ дар соҳаҳои муқарраркунӣ ва амалкард вобастагии бевоистаи худро аз мақсадҳо ва вазифаҳои пешниҳод намудани истилоҳ дар давраҳои гуногуни ташаккул ва рушди забоншиносӣ ҳамчун илм пайдо менамояд.

8. Истилоҳоти наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи мухтаво ба таври афзалиятдор моносемантҳо мебошанд. Бисёрмаҷнунӣ дар макротерминсистемаҳои забоншиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба дараҷаи ҳадди ақал ифода ёфтаанд ва барои марҳилаи баъдӣ рушди онҳо хос мебошад.

9. Макротерминсистемаҳои наҳвии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо истилоҳот-дублетҳое ғайрӣ мебошанд, ки онҳо ба

максадҳои ҳамоҳангӣ ва якрангии майдони истилоҳот мумкин аст аз феҳристи воситаҳои луғавии қонеъкунандаи ниёзи забоншиносӣ хориҷ карда шаванд. Шумораи истилоҳот-дублетҳои нахвӣ дар давраҳои гуногуни таърихӣ мумкин аст аломати муносиби хусусияти диахронӣ ҳисобида шавад, ки он сатҳи ташаккули соҳаи мазкури илмро муайян менамояд.

Қорқард ва татбиқи натиҷаҳои қор. Маводҳо ва нукоти асосии таҳқиқот дар конфронсҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ олимони ҷавон (солҳои 2011-2018) ва ҳамчунин дар 15 мақолаҳои нашршуда дар маҷаллаҳои илмӣ инъикос ёфтаанд.

Ҳаҷм ва сохтори рисола. Рисола аз муқаддима, се боб, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат мебошад, ки беш аз 250 адабиёти илмиро ташкил медиҳад.

МУҲТАВОИ МУХТАСАРИ ҚОР

Дар муқаддима маълумот дар бораи мубрамияти мавзӯъ, мақсад ва вазифаҳо, навоарӣ ва мавзӯи таҳқиқ, аҳамияти назариявӣ амалии қор, мавод ва манобеи мавриди истифода, ҷанбаҳои асосӣ ва методҳои таҳқиқ ва ҳамчунин маълумоти мухтасари таърихӣ ва нашриётҳо пешниҳод шудаанд.

Боби аввали рисола **“Заминаҳои назариявӣ таҳқиқи истилоҳоти наҳв дар забоншиносӣ”** аз ҷаҳор фасл иборат аст, ки ба таҳлили баъзе мавридҳои назариявӣ дар бораи вазъияти забоншиносии мафҳумҳои монанди “истилоҳ”, “низоми истилоҳот”, “истилоҳшиносӣ” ва “майдони истилоҳот”, вазифаҳои асосии истилоҳшиносӣ, микро- ва макросатҳи мураккабшавии низоми истилоҳоти наҳв ва манбаъҳои асосии ташаккул ва рушди истилоҳоти наҳв (забоншиносӣ) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудаанд.

Дар фасли аввал як қатор масъалаҳои асосӣ дар бораи таносуб ва робитаи мутақобилаи мафҳумҳои “истилоҳ”, “низоми истилоҳот”, “истилоҳшиносӣ” ва “майдони истилоҳот” мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар фасли мазкур масъалаҳои асосии зерин дар бораи истилоҳоти илмӣ баррасӣ мешаванд: фарқи истилоҳи илмӣ аз калимаи мавриди истифодаи умум, алоқаи байни истилоҳ ва мафҳуми илмӣ, меъёрҳои таърифи истилоҳи илмӣ.

Дар фасли дуюм вазифаҳои асосии истилоҳшиносӣ дар забоншиносӣ таҳлил карда мешаванд. Дар шароити муосир мураттабсозии луғати махсус ва пешниҳоди муносиби он дар фарҳангҳои навҳои гуногун барои рушди бомуваффақияти илм ва дарки муштараки мутахассисон аҳамияти бузургро касб менамояд. Даҳсолаҳои охири асри 20 ва ибтидои асри 21 мумкин аст ҳамчун давраи пешрафти илмии шадидан афзоишбанда муайян карда шаванд. Рушди доимии идроки инсон дар пеши забон вазифаи таъмин намудани ҳамаи ҷонибҳои ҳаёт ва фаъолияти инсонро бо номи нав мегузорад. Натиҷаи таркиши иттилоотӣ «таркиши истилоҳотӣ» шуд – афзоиши назарраси шумораи истилоҳоти нав ва ҳамчунин ба вуҷуд омадани истилоҳоти нав, ки бо пайдоиши соҳаҳои нави дониш ҳамрадиҳ хастанд [6, 9]. Ин, дар навбати худ, рушди босуръати чунин соҳаи забоншиносиро монанди

лексикография терминологӣ ё терминографияро муайян намуд. Терминография ба истилоҳшиносӣ робитаи бевосита дорад, ки низоми мафҳумӣ-истилоҳии соҳаҳои мухталифи донишро аз нуктаи назари воситаҳои забони ифодаи мафҳумҳо, созмондиҳии мантиқӣ-забоншиносии низомҳои мафҳумҳо ва истилоҳот таҳқиқ менамояд [3, 9]. Ба сифати мақсади асосии истилоҳшиносӣ омӯзиши хусусиятҳо ва қонуниятҳои ташаккул ва рушди истилоҳот барои таҳияи тавсияҳо мутобиқи тақдирӣ, мурағабсозӣ ва истифодаи бештар самарабахши онҳо ҷудо мешавад.

Мавзӯи терминография, ғайр аз таҳияи воситаҳои методологии сохтани фарҳангҳои махсус, принципҳои гурӯҳбандӣ ва типологияи истилоҳот, таҳияи принципҳои аз нигоҳи илмӣ асосдори интихоби лексика ва муайян намудани принципҳои созмондиҳӣ ва интиқоли воҳидҳои истилоҳӣ ба фарҳангҳои махсус барои эҷоди шароитҳои оптималии истифода аз онҳо мебошад.

Тавре ки объекти таҳқиқоти терминографияи истилоҳоти ин ё он соҳаи мавзӯӣ мебошад, пас барои мурағаббони луғат муайян намудани мақоми истилоҳ, муайян намудани хусусиятҳои хоси он шартӣ ҳатмӣ мебошад, ки онҳо дар маҷмӯъ ба он барои ишғоли ҷойи муносиб дар луғат иҷозат медиҳанд.

Дар фасли сеюми боби аввал маълумот дар бораи микро- ва макросатҳи мураккабии низоми истилоҳоти наҳв пешниҳод мешавад. Дар марҳилаи ибтидоии гурӯҳбандии истилоҳоти наҳв, мо даҳ ба вучуд омадани монандро ҷудо намудем (сатҳи сохториро ба макросистема дохил намекунем, зеро он дар илми забоншиносии тоҷик мақоми мустақил надорад ва ба таври афзалиятдор дар шакли заминаи методологӣ дар ҷорҷӯби дигар сатҳҳо пешниҳод шудааст), онҳоро метавон шартан ба ду намуд ҷудо кард: 1) намудҳои “соф”: а) сатҳи мантиқӣ; б) сатҳи равоношиносӣ; в) сатҳи таърихӣ; г) сатҳи коммуникативӣ; 2) намудҳои “омехта”: а) сатҳи мантиқӣ-грамматикӣ; б) сатҳи таърихӣ-равоношиносӣ; в) сатҳи расмӣ-грамматикӣ; г) сатҳи морфологӣ-грамматикӣ; ғ) сатҳи вазифавӣ-услубӣ; д) сатҳи мантиқӣ-маъноӣ.

Дар фасли чаҳорум манбаъҳои асосии ташаккул ва рушди истилоҳоти забоншиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ

карда мешаванд, ки миёни онҳо муҳимтарин ёдгориҳои ибтидоии илмӣ ва адабӣ ба забонҳои мазкур мебошанд. Аз ҷумлаи онҳо асарҳои илмӣ, китобҳои дарсӣ, грамматика, фарҳангҳои тафсирии дузабона ва бисёрзабона ё вожаномаҳои зерин дар ташаккул ва рушди истилоҳоти забоншиносии забонҳои мавриди муқоиса нақши назаррас бозидаанд:

“Грамматикаи забони тоҷикӣ барои мактабҳои ибтидоӣ ва миёна”. Муаллифи он Саид Ризо Ализода мебошад. Китоби дарсии мазкур дар соли 1926 дар Самарқанд ба нашр расида, ҳамчун китоби дарсӣ оид ба забони тоҷикӣ барои мактабҳои ибтидоӣ ва миёнаи Самарқанд ва берун аз он истифода шудааст. Ин китоби дарсӣ яке аз китобҳои аввалине мебошад, ки дар он муаллиф қомилан аз истилоҳоти забоншиносии забони арабӣ истифода намудааст. [1, 59]

Китоби дарсии мазкур аз се қисм иборат буд. Дар қисмати аввал маълумот дар бораи фонетикаи забони тоҷикӣ пешниҳод мешавад.

Дар қисмати дуюми китоб, муаллиф баъзе аз масъалаҳои нахбӣ забони тоҷикиро ба таври сатҳӣ баррасӣ менамояд, аз ҷумла:

1. қисмҳои/аъзои ҷумла;
2. ҷумлаҳои пурра ва нопурра;
3. намудҳои ҷумла.

Муаллиф истилоҳоти зеринро истифода намудааст: ҷумла, ҷумлаи исмия, ҷумлаи феълия. Дар фасли ҷумла маълумот дар бораи ҷумла пешниҳод шудааст. Муаллиф ишора менамояд, ки ҷумла метавонад аз ду қалима иборат бошад: ҷумлаи исмия ва ҷумлаи феълия; дар фасли мазкур ҳамчунин маълумот дар бораи ҷумлаҳои пурра ва нопурра (ҷумлаҳои хабарӣ ва шартӣ ва ғайра мешаванд) ва дар ниҳоят маълумот дар бораи ҷумлаҳои якҷинса пешниҳод шудааст.

Дар қисмати сеюм аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ баррасӣ карда мешаванд. Аз миёни нӯҳ истилоҳи пешниҳодшуда барои ифодаи аломатҳои китобат дар ҳоли ҳозир се истилоҳ истифода мешаванд: нуқта, вергул ва ду нуқта. Истилоҳоти сакта ба маънии вергул, ишороти истеъфом, ишороти нидо, мумиза ва форке аз истифода баромадаанд. Боқимонда истилоҳоти арабӣ баъдтар бо истилоҳоти нав иваз

карда шуданд (аломати савол; нохунак, дефис, хатча аломати хитоб).

Аз ҷумлаи камбудиҳои китоби дарсии мазкур ин аст, ки муаллиф бо як истилоҳ ду ва баъзан се мафҳумро ифода мекунад. Ба таври мисол, ҳарф – 1. ҳарфи алифбо; 2. овоз; 3. ибора. “Одот” пешоянд ва пасояндро ифода мекард. Мақсади муаллифи китоб ҳадди ақал ба тартиб даровардани истилоҳоти забоншиносии забони тоҷикӣ набуд. Шояд, ӯ вазифаҳои бештар соддаеро дар пеши худ гузошта буд, яъне кӯшиш мекард, ки китоби дарсии забони арабиро то андозае ба забони тоҷикии муосир мутобик созад.

Бояд зикр кард, ки дар китоби дарсии мазкур тақрибан 150 истилоҳ пешниҳод шудаанд, ки аз онҳо дар ҳоли ҳозир 38 истилоҳ истифода мешаванд. Ин бо ҳисоби фоиз 30-35% истилоҳоти иқтибосшудаеро ташкил медиҳад, ки аз нигоҳи этимология сарчашмаи онҳо забони арабӣ аст.

Сарфи амалӣ. Китоби дарсии дигаре аст, ки дар ташаккул ва рушди истилоҳоти сарфи забони тоҷикӣ саҳм гузошт, китоби Воҳид Маҳмуд мебошад ва он дар соли 1928 дар Самарқанд ва Тошқанд ба нашр расидааст. Китоби мазкур аз 140 дарс иборат мебошад: 70 дарс дар бораи грамматика ва 70 дарс дар бораи хониш. Китоб аз ҳафт боб иборат аст, ки дар ҳар боб маълумоти содда дар бораи грамматикаи забони тоҷикӣ пешниҳод шудааст. Дар китоб истилоҳоти зерини сарф пешниҳод шудаанд: исм, исми замон ва ғ. [11, 167].

Забони тоҷикӣ. Сарф ва наҳв. Китоби дарсии забони тоҷикӣ таҳти унвони «Забони тоҷикӣ: сарф ва наҳв» аз ҷониби Б. Ҳодизода, Л. Бузургзода ва А. Деҳотӣ дар соли 1932 дар Сталинобод (собик номи Душанбеи ҳозира) ба нашр расид [12,125]. Дар китоби мазкур айнан нусхабардории истилоҳоти сарфи забони русӣ ба таври васеъ истифода шудаанд, ки дар китобҳои дарсии забони русии он вақт вучуд доштанд.

Бояд зикр кард, ки истилоҳоти арабӣ дар китоби мазкур дар фаслҳои ҷудоғонаи грамматикаи забони тоҷикӣ мушоҳида мешаванд («сарф», «наҳв», «сарфу наҳв» (грамматика)), ки то соли 1938 вучуд доштанд.

Дар мавриди манбаҳои асосии истилоҳоти наҳви (забоншиносии) забони англисӣ бояд зикр кард, ки он дар забоншиносии забони англисӣ ба таври кофӣ тавзеҳ дода

шудааст. Асоси ташаккули онро бо ташаккули истилоҳот дар қорҳои муаллифони юнонӣ ва римӣ («Кратила» Афлотун, Варрон, Донатус), грамматикаи забони лотинӣ рабт медиҳанд. Нахустин қор оид ба забоншиносӣ ба забони англисӣ дар таърихи забонҳои олмонӣ бо номи **“Грамматикаи забони лотинӣ”** ё **“Грамматикаи Элфрик”** дар соли 995 навишта шудааст. Бо вуҷуди ин, аз забони тохтутозҳои нормандиҳо (1066) то охири асри 14 забони англисӣ мавқеъияти худро ба забонҳои фаронсавӣ ва лотинӣ медиҳад. Забони фаронсавӣ забони давлатдорӣ ва адабиёт буд. Истилоҳоти забоншиносии лотинӣ дар фарҳангҳои этимологии муосир ҳамчун истилоҳоти иқтибосшуда тавассути забони фаронсавӣ зикр карда мешаванд.

Дар соли 1637 Б. Чонсон китоби **“Грамматикаи забони англисӣ”**-ро менависад, ки он масъалаҳои асосии грамматикаи забони англисии он даврро фаро мегирад. Худи истилоҳи «grammar» дар китоби мазкур таърифи зерин дорад: «Grammar is the art of the true and well speaking a language: and writing is but an Accident».

Боби дуюми рисола **“Таҳлили сохтори истилоҳоти наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** аз панҷ фасл иборат аст. Дар он хусусиятҳои таърихӣ, сохторӣ ва грамматикӣ истилоҳоти наҳв дар забонҳои мавриди муқоиса баррасӣ мешаванд.

Дар фасли аввал фарқияти байни истилоҳоти наҳв ва ибора ба таври муфассал баррасӣ карда мешавад. Бояд зикр кард, ки таърифҳои гуногуни истилоҳи “наҳв” (синтаксис) вуҷуд доранд. Бо вуҷуди ин, ҳамаи онҳо сарфи назар аз баъзе номувофиқатҳои онҳо дар ин ё он ҳолатҳо, ба таври возеҳ ба ду мафҳуми зерини наҳв оварда мерасонанд: мутобиқи таърифи аввал, истилоҳи “наҳв” таълим дар бораи ибора ва мутобиқи таърифи дуюм, истилоҳи “наҳв” – таълим дар бораи ҷумла мебошад.

Аз мавриди дар боло гуфташуда бар меояд, ки ҳамчун мавзӯи наҳв бояд ҷумла ва ибораҳои таркиби ҷумла ҷудо карда шаванд: на ҷумла ва на ибораи ба таври ҷудоғона гирифташуда дар маҷмӯъ мавзӯи наҳвро ташкил намедиҳанд. Наҳв ҳамчун бахши мутақилӣ грамматика қоидаҳои пайваштагии калимаҳо ва қоидаҳои сохтани ҷумлаҳо аз пайвастагиҳои мазкурро меомӯзад.

Дар фасли дуюм таҳлили сохтори истилоҳоти монолексӣ ва полилексӣ наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ анҷом мешавад, ки вобаста ба онҳо истилоҳоти наҳви забонҳои мавриди муқоиса ба истилоҳоти содда (решагӣ), сохта, мураккаб ва таркибӣ ҷудо мешаванд.

Воҳидҳои яклексӣ истилоҳоти наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавридҳои зеринро дар бар мегиранд: калима – word (слово), ибора – phrase (словосочетание), алоқа – relations (связь), озод – free (свободный), тобеъ – subordinate (подчиненный), пайваст – coordinative (сочиненный), ҷузъ – component (компонент), қоида – rule (правила); phrase -ибора (словосочетание), noun – исмӣ (субстантивный), word – калима (слово), verb -феълӣ (глагольный), head - асос (ядро) [6, 34-45].

Дар ҳар ду забон роҳи пурмаҳсули сохтани истилоҳот – *морфологӣ* ё *аффиксӣ* мебошад, ки ҳангоми ситифодаи он воҳиди нави забон ба вучуд меояд ва он танҳо як аҳамияти истилоҳӣ дорад. Дар ин замина мавридҳои зерин муайян карда мешаванд: (1) модели префиксӣ: ҳамроҳӣ – parataxis (примыкание) coordinate – пайваст (сочинительный), adverb – зарф (наречие), absolute – мутлақ (абсолютный), extension – васеъшавӣ (расширение), discontinuous – бифосила, муттасил (непрерывный), adnominal – исмӣ (присубстантивный), pronominal – ҷонишинӣ (местоименный) [6, 23-67]; (2) модели суффиксӣ: пайвандак – conjunction (союз), вобастагӣ – government (управление), хилофӣ – adversative (противительный), ҷудой – disjunctive (разделительный); expanded – тафсилӣ (распространенный), continuous – номуназзам, номуттасил (прерывистый), article – артикл (артикуль), verbal – феълӣ (глагольный), adjective – сифатӣ (адъективный), disjunctive – ҷудой (разделительный), syndetic – пайвандакдор (союзный), simple – сода (простой), correlative – мутаносиб (соотносительный), copulative – пайваст (соединительный), gerundive/gerundial – герундӣ (герундиальный), agreement – мувофиқат (согласование) [6, 78-90]; (3) модели префиксӣ-суффиксӣ: asyndetic – бепайвандак (бессоюзный), coordinative//coordinating – пайваст (сочинительный), adverbial – зарфӣ (адвербиальный), prepositional – пешоянддор (предложный); non-prepositional – бепешоянд (беспредложный)

Роҳи морфологӣ+синтаксисӣ. 1) сохторҳои сохташуда мутобиқи модели забони ҳиндӣ қадис -taturusa. Гурӯҳи мазкур шомили истилоҳоте мебошад, ки аз ҷузъҳои зерин иборат ҳастанд: 1. Adv.+V+Suf: пешояндӣ – prepositional (предложный), пасояндӣ –postpositional (послеложный); 2. N+V+Suf: тобеъкунанда – subordinating (подчинительный) пайвасткунанда – coordinative//coordinating (сочинительный); 3. N.+Vow.+V+Suf: ҷонишинӣ – pronominal (местоименный); 4. Pref.+N+Prep. *in*.+Suf: determiner – муайянкунанда, детерминатив (определяющее слово, детерминатив); 5. N+Con+Suf: quantifier –квантификатор (квантификатор); 6. Adj+Con.+Suf: qualifier -квалификатор, муайянкунанда (квалификатор, определитель); 8. Pref.+N+N+:dependent – вобаста (зависимый)]; 9. N+N+V: parataxis – алоқаи ҳамроҳӣ (примыкание); 10. V+N+Suf: government – алоқаи вобастагӣ (управление); 11.Pref.+N+V+Suf: adversative – хилофӣ (противительный); 12. Pref.+N+Prep. *ive*+Suf: predicative – хабарӣ (предикативный); 13. Prep. *in*+N+Pron.+Suf: infinitival – масдарӣ (инфинитивный) [6, 102-122].

Дар фаслҳои дигари боби мазкур таҳлили сохтори истилоҳот ва ибораистилоҳот ба таври муфассал баррасӣ карда мешаванд, ки онҳо ба «тартиби калима – word order (порядок слов)», «алоқаи наҳвӣ – syntactic relation (синтаксическая связь)», «матн – text (текст)», «ҷумла – sentence (предложение)», «ҷумлаи сода – simple sentence (простое предложение)», «аъзоҳои ҷумла – clause elements (члены предложения)», «мубтадо – subject (подлежащее)», «хабар – predicate (сказуемое)», «пуркунанда – object (дополнение)», «ҳол – adverbial (обстоятельство)», «ҷумлаи мураккаб – multiple sentence (сложное предложение)» дар забонҳои муқоисашаванда дахл доранд.

Бояд зикр кард, ки аксарияти ибораистилоҳҳо байни унсурҳои таркибии онҳо бар асоси муносибатҳои атрибутивӣ аз рӯи хусусияти робитаҳои маъноӣ сохта мешаванд. Ибораистилоҳҳо ва истилоҳоти бисёрҷузъа, ки ба воҳидҳои наҳвӣ дахл доранд, тавассути моделҳои зерин сохта мешаванд: 1) Noun+ Adjective: ҷумлаи яктаркиба – one-member sentence, ҷумлаи сода – simple sentence; 2) Adjective + Noun: exclamatory sentence – ҷумлаи хитобӣ, declarative sentence – ҷумлаи хабарӣ /ҳикоягӣ, simple sentence – ҷумлаи сода; модели префиксӣ: «бавосита – indirect,

бевосита – direct»; 3) модели суффиксӣ: изофӣ – *izaphet*, чида – *homogenous*; *objective* – объективӣ, *direction* - самт; 4) модел бо бандак ва суффикс ё модели префиксӣ-суффиксӣ: *homogeneous* – чидааъзо; *predicate* – хабар; *Noun+Noun*: чидааъзо – *homogeneous*, сараъзо – *principal clause*; 5) *Noun+Verb+Suffix*: муайянкунанда – *attribute*; пуркунанда – *object*. Роҳҳои асосии ташаккул ва рушди истилоҳоти наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар боби мазкур мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудаанд. Лексемаҳои забони тоҷикӣ ва эквивалентҳои англисии онҳо, ки дар умум мафҳумҳо номида мешаванд, дар истилоҳоти наҳв мавзӯи таҳқиқ ба ҳисоб рафтаанд. Аз ҳамаи истилоҳоти ҷамъоваришудаи наҳв 236 ибораистилоҳи тоҷикӣ ва 197 истилоҳи англисӣ ҷудо карда шудаанд. Ҳамаи нуктаҳои боби мазкурро ҷамъбаст намуда, ба таври зерин натиҷагирӣ қардан мумкин аст:

Ҳар кадоме аз истилоҳи наҳв, ки ба қисматҳои гуногуни наҳв дахл доранд, мавриди таҳлил қарор гирифтанд, аз ҷумла, тартиби калимаҳо, ибора, ҷумлаи содда, матн, ҷумлаи мураккаб, аломатҳои китобат ва аъзои ҷумла. Сарфи назар аз он ки истилоҳ ё ибораистилоҳ ба кадом баҳши наҳв дахл дорад, ҳамаи маводи ҷамъоваришуда аз рӯи сохтор ба содда, сохта, мураккаб ва таркибӣ гуруҳбандӣ қарда шудааст.

Бояд тазаққур дод, ки дар раванди сохтани истилоҳоти наҳви забонҳои мавриди муқоиса мавқеъ ва нақши суффиксҳои забони англисӣ *-ed, -le, -icle, -ive, -ous, -al, -ic* и префиксов *ad-, ab-, ex, dis, pro-* ва префиксҳои забони тоҷикӣ монанди *ҳам-* ва суффиксҳои *гӣ, -ӣ* аз нигоҳи муқоиса бо дигар унсурҳои калимасоз бисёр назаррас буданд.

Ғайр аз ин, метавон зикр кард, ки ҳиссаи унсурҳои калимасозии забони англисӣ нисбат ба эквивалентҳои забони тоҷикӣ бештар аст.

Боби сеюми рисола “Тавзеҳи лексикӣ-семантикии истилоҳоти наҳв дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” аз ҳафт фасл иборат мебошад. Дар боби мазкур хусусиятҳои лексикӣ-семантикии истилоҳоти наҳв дар забонҳои мавриди муқоиса таҳқиқ қарда мешаванд. Дар кори мазкур нуктаи назаре асосӣ доништа мешавад, ки мутобиқи он истилоҳшиносӣ ҳамчун зернизоми забони умумидабӣ арзёбӣ қарда мешавад. Ҳамин тавр, истилоҳшиносӣ аз як тараф заруратро барои тамоюлҳои умумии рушди забони умумидабӣ ва аз тарафи дигар озодии

муайяро ба вучуд меорад – мустакилият дар рушди истилоҳшиносӣ ва ҳатто имконият таъсири он ба рушди забони адабӣ.

Тааллуқ доштани истилоҳот ба захираи асосии луғавии забон онҳоро аз чунин ҳодисаҳои табиӣ семантикӣ монанди бисёрмаъноӣ, синонимия, антонимия ва ғайра озод намекунад. Аз ин рӯ, дар истилоҳшиносӣ тақрибан ҳамаи он равандҳои лексикӣ-семантикӣ вучуд доранд, ки онҳо дар маҷмӯъ лексика ва бо хусусиятҳои хоси худ амалисозии равандҳои мазкурро муайян мекунанд.

Ҳангоми муайян кардани хусусияти истилоҳот дар ҷойи аввал *моносемия* гузошта мешавад, яъне якмаъноии истилоҳ ва он дурустии заруриро дар илм, техника ва дигар соҳаҳо таъмин менамояд.

Гурӯҳҳои семантикӣ дар ин замина мумкин аст дорои тартиб ва ҳаҷми гуногун бошанд, шурӯъ аз муттаҳидсозии шумораи ками калимаҳои дорои умумияти ҳадди аксари маънӣ – гурӯҳҳои синонимӣ ва то муттаҳидсозии калимаҳо дар гурӯҳи калон мутобиқи категорияҳо ва зеркатегорияҳои бештар умумии семантикӣ.

Полисемеи категориявӣ дар истилоҳоти наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аксари вақтҳо дар истилоҳоте пешниҳод шудаанд, ки онҳо барои воҳидҳои нукт, ибораҳо, ҷумлаҳо ва намудҳои ифодаи онҳо ҷихати ишора намудан ба сохтор ва маънӣ истифода мешаванд.

Дар гурӯҳи истилоҳоти наҳви бисёрмаъноӣ забони тоҷикӣ ҳамаи лексемаҳои зикршуда бисёрмаънӣ ҳастанд. Ҳамаъноҳои тоҷикии истилоҳоти наҳви бисёрмаъноӣ забони англисӣ «syntax», «object», «phrase», «parenthesis», «clause» ва ғайра дар истилоҳоти наҳви забони тоҷикӣ бисёрмаъно нестанд.

Ғайр аз ин, ҳамаъноҳои тоҷикии истилоҳоти байниилмӣ забони англисӣ «sentence» («ҷумла»), «attribute» («муайянкунанда») омонимҳои байниилмӣ нестанд ва ин дар бораи он далолат мекунад, ки таркиби луғавии забони тоҷикӣ нисбат ба таркиби луғавии забони англисӣ васеътар ва ғанитар аст. Ҳамин тавр, дар забони англисӣ бо як калима мафҳумҳои зиёд ифода карда мешаванд, дар ҳоле ки дар забони тоҷикӣ

барои ифода намудани ҳамон як мафҳумҳо, лексемаҳои гуногун истифода мешаванд.

Дар гурӯҳи истилоҳоти наҳви забони англисӣ баъзе ҷуфтҳои синонимӣ вучуд доранд. Ба чунин истилоҳот мавридҳои зерин дохил мешаванд: «clause», «sentence», «concord» - «agreement», «connection» - «bond», «part» - «segment», «main» - «principal», «word combination» - «collocation» - «phrase», «coordinative» «coordinating», «secondary» - «subordinate». Дар ҳар ҷуфти синонимии ҷудошуда як лексемаи аслии англисӣ ва лексемаи дигар – иқтибосшуда аст ё ҳар ду ҷузъ иқтибосшуда мебошанд. Синонимия дар сурате ба вучуд меояд, ки лексемаи иқтибосшаванда интихоб намудани ҳаммаънои англисиро талаб мекунад ё дар забон ду лексемае вучуд доранд, ки як мафҳумро муайян мекунад.

Нисбат додани ҷуфтҳои истилоҳоти зерини наҳв ба антонимҳо мувофиқи коида аст: *parataxis* – *parataxis*, *hypotaxis* – *hypotaxis*. Сохтори истилоҳоти антономӣ гуногун аст. Бештари истилоҳоти наҳв тавассути ибораҳои ифода шудаанд, ки аз исм ва сифати муайянкунанда иборат ҳастанд. Ба онҳо антонимҳои умумизабонӣ дохил мешаванд: *soda* - *мураккаб* – *simple* – *compound*, ки дар таркиби истилоҳоти зерин истифода мешаванд: *ибораи soda* - *мураккаб* – *simple* - *compound phrase*, *ҷумлаи soda* - *мураккаб* - *simple* - *compound sentence*, *disjunctive* – *ҷудоӣ*, *coordinating* - *пайвасткунанда*, *direct speech* - *нутқи айнаннақлшуда*, *indirect speech* - *нутқи мазмунаннақлшуда* ва ғайра [6, 54-85].

Дар мавриди ба кадом ҳиссаи нукт дахл доштани истилоҳоти наҳв, аз таҳлили намунаҳои баррасишаванда маълум аст, ки аксарияти истилоҳоти марбут ба наҳв дар забонҳои мавриди муқоиса танҳо ба се ҳиссаи нукт тааллуқ доранд: исм, сифат ва феъл.

Иқтибос дар луғати бисёр забонҳо дар натиҷаи робитаи мутақобила ва таъсири мутақобилаи тӯлонии таърихӣ мавқеияти назаррасро ишғол мекунад.

Олимони асри 16-и англис иқтибосро аз забонҳои латинӣ ва юнонӣ ҳодисаи ногузир дар раванди ташаккули лексикаи истилоҳотии забони миллӣ ҳисобидаанд.

Калимаҳои арабӣ дар баробари дигар иқтибосҳо дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ мавқеи махсусро ишғол мекунанд. Авҷи воридшавии калимаҳои иқтибосшуда ба давраи асри миёна, яъне асрҳои 10-14 дахл дорад.

Иқтибосҳо аз забони русӣ дар забони тоҷикӣ асосан пас аз ҳамроҳ шудани кишварҳои Осиёи Марказӣ ба Россия ба вучуд омаданд. Бо рушди баъдии робитаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ воридшавии калимаҳои русӣ ба забони тоҷикӣ ба таври назаррас афзоиш ёфт.

Иқтибосҳои латинӣ бо чанд мавҷ ба забони англисӣ ворид шуданд. Мутобиқи сарчашмаҳои таърихӣ, давраи нисбаттан аввал ба он вақте дахл дорад, ки қабिलाҳои олмонии англисҳо, саксҳо, ютҳо ва фризҳо ҳанӯз пеш аз кӯчидан ба Британия бо римиҳо робитаҳои тиҷоратӣ ва низомӣ доштанд.

Иқтибосҳои фаронсавӣ сарфи назар аз ақидаи умумӣ, дар забони англисӣ пеш аз тохтутозҳои нормандҳо ба вучуд омадаанд. Шумораи калимаҳои иқтибосшудаи боқимонда то замони мо кам аст, вале онҳо дар бораи вучуд доштани тамосҳои забонии британиҳо бо нормандҳо – бо халқиятҳои Сканданавия, ки аз асри 9 дар соҳили шимолии Фаронса дар гертсогии Нормандия зиндагӣ мекарданд ва ба лаҳҷаи шимолии забони фаронсавӣ гап мезананд, шаҳодат медиҳанд.

Калимаҳои зиёди тааллуқдошта ба риторика (илми баён) ва грамматика аз забони юнонии қадим иқтибос шудаанд. Ба таври мисол, аломати китобат «*comma* - вергул» аз калимаи юнонии «*comma*» гирифта шуда, маънии “қисми буридашуда” ва сипас маънии “аломати ҷудокунандаи ҷумла”-ро дошт. Калимаи «*period* - нуқта» дар асри 16 ба вучуд омадааст ва маънии лаҳҷаи ба анҷом расидани амал, сипас ҷумла ё таваккуф пас аз ҷумларо дошт.

Дар **хулоса** натиҷаҳои асосии таҳқиқот ҷамъбааст карда мешаванд. Бо истифода аз методи интиҳоби гуногун хусусияти сохторӣ-семантикӣ ва этимологии истилоҳоти наҳв таҳқиқ гардида, истилоҳоти монолексемавӣ ва полилексемавӣ аз манбаҳои гуногуни лексикографӣ ҷудо карда шудаанд, ки дар бахши наҳви забонҳои мавриди муқоиса истифода мешаванд. Гурӯҳи мазкури истилоҳот аз рӯи синф, гурӯҳҳо вобаста ба давраи пайдоиш ва рушди он дар таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ табақабандӣ карда шудааст.

Дар раванди таҳлил ва муқоиса муайян карда шуд, ки барои ташаккул, таҳаввул ва пур кардани истилоҳоти наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва низоми истилоҳот забонҳои қадим таъсири назаррас гузоштаанд. Ҳамин тавр, дар давраи форсии қадим ва форсии миёна истилоҳоти арабӣ тақрибан 92% ва истилоҳоти олмонӣ – тақрибан 91 фоизро аз ҳамаи маҷмӯи истилоҳоти баррасишаванда дар давраи англисии қадим ва англисии миёна, шуруъ аз асрҳои 9-10 ташкил меоданд.

Ҳамин тавр, аксарияти истилоҳоти наҳви забони тоҷикӣ арабӣ ва истилоҳоти наҳви забони англисӣ – юнонӣ-лотинӣ ҳастанд. Шумораи чунин истилоҳот дар ҷараёни ташаккул ва рушди забоншиносӣ ҳамчун илми мустақил ба таври назаррас афзоиш ёфт ва ин аз дараҷаи афзоишбандаи байналмилалӣ истилоҳоти забони тоҷикӣ ва англисӣ дар манзараи камшавии бемайлони саҳми истилоҳоти аслии далолат медиҳад.

Дар раванди истифодаи истилоҳоти наҳви ҳиссаи нутқ муайян карда шуд, ки дар ташаккули макротерминосистеми наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳам ҳиссаҳои номии нутқ (исм ва сифат) ва ҳам феълҳо иштироки фаъл намудаанд, зеро онҳо ҳамчунин ба андозаи назаррас метавонанд вазифаҳои истилоҳотро иҷро кунанд ва дар нақши онҳо амал намоянд (бештар дар баҳши вазифа).

Муайян карда шуд, ки аксарияти истилоҳоти монолексемавӣ (тақрибан 85% дар забони тоҷикӣ ва 87% дар забони англисӣ) истилоҳот-исмҳо ҳастанд. Ҳолати мазкурро метавон бо он тавзеҳ дод, ки исмҳо маводи заминавии номинатсияи истилоҳот мебошанд. Саҳми сифатҳо дар забони тоҷикӣ тақрибан 80% ва дар забони англисӣ – 75% ва саҳми феълҳо тақрибан 8% дар забони тоҷикӣ ва 10%-ро дар забони англисӣ аз ҳамаи истилоҳоти монолексемавии баррасишаванда ташкил медиҳанд.

Дар раванди таҳлили гурӯҳҳои терминологии макротерминосистемаи наҳви забони англисӣ нусхаҳои (дублетҳои) грамматикӣ, имлоӣ ва мафҳумӣ ошкор карда шуданд. Истилоҳоти дублетии ошкоршуда аз нуктаи назари ҷанбаи диахронӣ баррасӣ карда шуданд. Муайян карда шуд, ки саҳми истилоҳоти дублетӣ дар давраҳои аз асри 15 то асри 20 афзоиш ёфтаанд. Шумораи ҳади аксари истилоҳот-дублетҳо

дар истилоҳоти наҳви забони англисӣ дар асрҳои 19-20 ба вучуд омаданд ва дар маҷмӯъ тақрибан 70% ҳамаи ҳаҷм ва шумораи истилоҳоти дублетиро ташкил додаанд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Ализода, С. С. Сарфу наҳви тоҷикӣ / С.С. Ализода. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 80 с.
2. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 5-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 576 с.
3. Будагов Р.А. Человек и его язык / Р.А. Будагов. – М.: Изд-во МГУ, 1974. – 262 с.
4. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах: уч. пособие / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. - М.: Высш. шк., 1987. – 104 с.
5. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического анализа / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
6. Джаматов, С. Словарь лингвистических терминов (англо-русско-таджикский) / С. Джаматов. -Душанбе: Шуджоён, 2011. –
7. Джаматов, С. С. «Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков [Душанбе, 2016].
8. Канделаки Т.Л. Значение терминов и системы значений научно-технических терминологий // Проблемы языка науки и техники. Логические, лингвистические и историко-научные аспекты терминологии / Т.Л. Канделаки. - М.: Наука 1970. – С. 13-39.
9. Капанадзе Л.А. О понятиях «термин» и «терминология» // Развитие лексики русского языка / Л.А. Капанадзе. — М.: Наука, 1965. – С. 75
10. Маҳмуд В. Сарфи амалӣ. – Сталинобод.
11. Маъмадназаров, А.Фаръанги тоҷикӣ-англисӣ / А.Маъмадназаров. – Нашри такмилшудаи сеюм —Душанбе: Эр. граф.2015. -1015с. [ФАТ, 2015]
12. Ходизода, Б. Бузургзода Л., Дехоти А. Таджикский языка: морфология и синтаксис / Б. Ходизода, Л. Бузургзода, А. Дехоти. -Сталинобод, 1932. – 134 с.
13. Sager J.C. A practical course in terminology processing / J.C. Sager.

14. Johnson B. The English Grammar. Works. London, 1640, p. 83

**Натиҷаҳои асосии рисола дар таълифоти зерини
муаллиф инъикос ёфтаанд:**

- 1) Джураева, М. О термине понятия «Ибора – Phrase (словосочетание)» как одной из основоформирующих синтаксических терминопольей в лингвистике / М. Джураева // Вестник ТГПУ им. С. Айни, 2017. – №3, серия филология. – Душанбе: Изд-во ТГПУ им. С. Айни, 2017. С. 65-68.
- 2) Джураева, М. Структурный анализ монокомпонентных терминов, относящихся к «чумлаи содда- simple sentence (простое предложение)» в таджикском и английском языках. М. Джураева, // Вестник ТГПУ им. С. Айни, 2017. – №4, серия филология. – Душанбе: Изд-во ТГПУ им. С. Айни, 2017. С. 91-94.
- 3) Джураева, М. Интерпретации некоторых терминов, относящиеся к «аъзоҳои чумла – clause elements (члены предложения)» в таджикском и английском языках / М. Джураева // Вестник ТГПУ им. С. Айни, 2017. – №5, серия филология. – Душанбе: Изд-во ТГПУ им. С. Айни, 2017. С. 85-894.
- 4) Джураева, М. Некоторые проблемы лингвистической терминологической синонимии в таджикском и английском языках / М. Джураева / // Актуальные проблемы филология и перевода: матер. респ. науч.-практ. конф. – Д. – 2016. С. 67-67.
- 5) Джураева, М. Структурный анализ поликомпонентных терминов, относящихся к «чумлаи мураккаб – multiple sentence (сложное предложение)» в таджикском и английском языках / М. Джураева / // Актуальные проблемы современной филологии технология преподавания иностранных языков в высших учебных заведениях: матер. респ. науч.-практ. конф. – Душанбе: Изд-во ТГПУ им. С. Айни, 2017. С. 23-31.
- 6) Джураева, М. Терминопольей «чумлаҳои мураккаб - multiple sentence (сложное предложение)» в таджикском и английском языках / М. Джураева // Актуальные проблемы современной филологии технология преподавания иностранных языков в высших учебных заведениях: матер. респ. науч.-практ. конф. – Душанбе: Изд-во ТГПУ им. С. Айни, 2017. С. 65-69.

- 7) Джураева, М. О некоторых особенностях синтаксических терминов (на материале таджикского и английского языков) / М. Джураева // Актуальные проблемы лингвистики, правоведения и методики обучения иностранным языкам в высшей школе: матер. респ. науч.-практ. конф – Душанбе: Изд-во ТГПУ им. С. Айни, 2017.С.92-94.
- 8) Джураева, М. Некоторые проблемы слова и предложения в современном английском языке. / М. Джураева // Актуальные проблемы лингвистики, правоведения и методики обучения иностранным языкам в высшей школе: матер. респ. науч.-практ. конф – Душанбе: Изд-во ТГПУ им. С. Айни, 2017.С.94-96.
- 9) Джураева, М. Несколько слов о десемантизации синтаксической терминологии в лингвистике. / М. Джураева // Актуальные проблемы лингвистики, правоведения и методики обучения иностранным языкам в высшей школе: матер. респ. науч.-практ. конф – Душанбе: Изд-во ТГПУ им. С. Айни, 2017.С.96-98.
- 10) Джураева, М. Источники становление синтаксических терминологии английского языка. / М. Джураева // Язык – соединитель цивилизации: матер. респ. Науч. – практ. конф. Душанбе: Изд-во ТГПУ им. С.Айни, 2018. С.45-47.
- 11) Джураева, М. Роль грамматических произведение английских лингвистов о учёных средневеково периода в развитие синтаксических терминов и терминосочетание. / М. Джураева // Язык – соединитель цивилизации: матер. респ. Науч. – практ. конф. Душанбе: Изд-во ТГПУ им. С.Айни, 2018.С.47-50.
- 12) Джураева, М. Современные методы обучения английскому языку. / М. Джураева // Актуальные вопросы лингвистики и обучение иностранным языкам: опыт стратегии и перспективы. - Душанбе, 25-26 ноября 2015.С.139-144.
- 13) Джураева, М. Лингвосоциокультурный метод преподавания английского языка. / М. Джураева // Актуальные вопросы лингвистики и обучение иностранным языкам: опыт стратегии и перспективы. - Душанбе, 25-26 ноября 2015.С.168-171.
- 14) Джураева, М. Коммуникативный подход преподавания английского языка. / М. Джураева // Актуальные вопросы

лингвистики и обучение иностранным языкам: опыт стратегии и перспективы. - Душанбе, 25-26 ноября 2015.С.62-67.

- 15) Джураева, М. Категории шумораи исм дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. /М. Джураева // Маҷаллаи илмӣ-омӯзишии муҳаққиқони ҷавон. №9. Нашр матбааи ДДОТ ба номи С.Айни, 2016.С.65-66.

АННОТАЦИЯ

диссертационной работы Джураевой Марджоны Садриддиновны на тему «Синтаксическая терминология таджикского и английского языков: структурно-семантический анализ», представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

На современном этапе развития языкознания уже накоплен богатый опыт описания метаязыков разных наук, в том числе и новых разделов лингвистики. Однако исследователи не уделяли достаточного внимания на такие аспекты терминосистемы, как ее узуальная специфика, прагматика и лингводидактика в сфере сосуществования различных научных метадиалектов.

Значительное влияние на разработку принципов очерчивания терминологий разных отраслей огромное влияние оказали работы общетеоретического характера таких выдающихся учёных, лингвистов и термиологов, как Г. О. Винокур [1939], А. А. Реформатский [1961, 1968, 1986], Д. С. Лотте [1961, 1968], В. П. Даниленко [1971, 1977], Б. Н. Головин [1987], Т. Л. Канделаки [1977], А. С. Герд [1981, 1981, 1991], Немченко [1984], Р. Ю. Кобрина [1987], В. М. Лейчик [1989, 1992, 2000, 2006], В. Н. З. И. Комаровой [1990, 1991, 2008], В. Н. Прохорова [1996], А. В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева [2003], В.Д. Табанакова [1999], М. Касымовой [1983], Д. Саймидиннова [2003], М. Рустамова [1972], Т. Бердиевой [1978], Н. Шаропова [1978], Д. Ходжаева [1998; 2004; 2006; 2013], С. Назарзода [1991; 2004], М. Султона [1999; 2008], Т. К. Джураева [2010], С.С. Джаматов [2006; 2016], Р.Ю. Кобрина [1970], Н. Б. Гвишиани [1986], А. Гринштейна [1988], Л. Н. Никулиной [1990], И. Б. Чемериса [1999], Г. Петросянц [2004], О. С. Ахмановой [2005], Я. Авербуха [2006], Н. В. Бугорской [2009], Л. А. Манерко [2009], Э.А. Сорокиной [2009], К. А. Мяшкина [2009], С. L. Cabre [1999], R. Kocourek [1968], F.W. Riggs [1979], G. Rondeau [1980].

Современная синтаксическая терминосистема характеризуется рядом специфических черт, которые можно выявить в плане ее семантических связей, продуктивных

деривационных процессов, функционирования в разных подсистемах современного таджикского и английского языков. Ответ на вопрос, чем современная синтаксическая терминосистема отличается от терминосистем других наук, требует, прежде всего, выявления, описания и последующего сопоставления с ее основными системно-функциональными параметрами.

Составление различных отраслевых словарей, пути их создания которых разрабатываются в отдельном разделе лексикокологии, именуемом терминографией считается одним из важнейших способов изучения и исследования терминологии в современном мире. Проблематике описательного терминоведения, построения и составления словарей синтаксической терминологии посвящены труды многих зарубежных и отечественных языковедов. Тем не менее, несмотря на наличие античных и современных образцов глоссарев и словарей, принципы их построения до сих пор остаются дискуссионными.

Развитие синтаксической терминологии таджикского и английского языков и их использования в профессиональной речи создает условия для ее систематизации и регламентирования с учетом традиций и новейших достижений в науке о языке. Однако до настоящего времени в теории языка не существует универсальной общепринятой научной классификации и полиаспектного системного параметрирования таджикских и английских терминов, не исследованы в полном объеме их деривационно-когнитивные особенности; также тщательного изучения требует понятийно-семантическая организация и тематическая дифференциация таджикского и английского синтаксического терминоп пространства в целом.

В настоящее время проблема изучения и исследования терминов той или иной отрасли в сопоставительном плане является одним из наиболее концентрирующих вопросов компаративной лингвистики, и в частности таджикского и английского языков.

Цель исследования заключается в структурно-грамматическом и лексико-семантическом анализе синтаксической терминологии таджикского и английского языков.

Научная новизна диссертационной работы заключается в том, что в ней впервые исследуются синтаксические термины разноструктурных языков методом сопоставления, проведено комплексное изучение и исследование в научный обиход лексико-семантического и структурно-грамматического анализа синтаксических терминов в сопоставляемых языках в контрастивном плане; описаны национально-культурные особенности и терминологические универсалии их формирования в рассматриваемых языках, введен в научный обиход новый фактический материал, имеющий отношение к синтаксической терминологии.

ХУЛОСАИ МУХТАСАРИ

кори диссертатсионии Чӯраева Марҷона Садриддиновна дар мавзӯи «Истилоҳоти синтаксисии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ: таҳлили сохторӣ-маъноӣ», ки барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илми филология аз аз рӯйи ихтисоси 10.02.20.-забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, типологӣ ва муқоисавӣ пешниҳод шудааст.

Дар марҳилаи кунунии рушди забоншиносӣ аллакай таҷрибаи ғайи ҷиҳати тавсифи фарозабонҳои (метазабонҳои) илмҳои мухталиф, аз ҷумла бахшҳои нави забоншиносӣ ҷамъ шудааст. Бо вучуди ин, муҳаққиқон ба чунин ҷанбаҳои низоми истилоҳот монанди хусусияти маъмулӣ, прагматика (корбурдшиносӣ) ва лингводидактика дар соҳаи мавҷудияти метадиялектҳои гуногуни илмӣ тавачҷуҳи кофӣ зоҳир накардаанд.

Ба таҳияи принципҳои тавсифи истилоҳоти соҳаҳои гуногун корҳои дорои хусусияти умуминазариявии олимони маъруф, забоншиносон ва мутахассисони баҳши истилоҳот Г. О. Винокур [1939], А. А. Реформатский [1961, 1968, 1986], Д. С. Лотте [1961, 1968], В. П. Даниленко [1971, 1977], Б. Н. Головин [1987], Т. Л. Канделаки [1977], А. С. Герд [1981, 1981, 1991], Немченко [1984], Р. Ю. Кобрина [1987], В. М. Лейчик [1989, 1992, 2000, 2006], В. Н. З. И. Комаровой [1990, 1991, 2008], В. Н. Прохорова [1996], А. В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева [2003], В.Д. Табанакова [1999], М. Касимова [1983], Д. Саймидиннов [2003], М. Рустамов [1972], Т. Бердиева [1978], Н. Шаропов [1978], Д. Хочаев [1998; 2004; 2006; 2013], С. Назарзода [1991; 2004], М. Султон [1999; 2008], Т. Қ. Чӯраев [2010], С.С. Ҷаматов [2006; 2016], Р.Ю. Кобрин [1970], Н. Б. Гвишиани [1986], А. Гринштейна [1988], Л. Н. Никулиной [1990], И. Б. Чемериса [1999], Г. Петросянц [2004], О. С. Ахманова [2005], Я. Авербух [2006], Н. В. Бугорской [2009], Л. А. Манерко [2009], Э.А. Сорокиной [2009], К. А. Мяскина [2009], С. L. Cabre [1999], R. Kocourek [1968], F.W. Riggs [1979], G. Rondeau [1980] анҷом шудааст.

Низоми муосири истилоҳоти наҳв бо як қатор хусусиятҳои хося муайян карда мешавад, ки онҳоро метавон дар алоқаҳои семантикии онҳо, равандҳои пурмаҳсули

дериватсионӣ, амалкард дар зернизомҳои мухталифи забонҳои муосири тоҷикӣ ва англисӣ ошкор намуд. Ҷавоб ба саволи низоми муосири истилоҳоти наҳв аз низомҳои истилоҳоти дигар илмҳо чӣ фарқ дорад, пеш аз ҳама, ошкорсозӣ, тавсиф ва муқоисаи баъдии вижагиҳои асосии низомию вазифавии онро талаб мекунад.

Таҳия намудани фарҳангҳои гуногуни соҳавӣ ва роҳҳои сохтани онҳо дар баҳши ҷудогонаи луғатшиносӣ коркард мешаванд, ки терминография ном дорад ва он яке аз роҳҳои муҳимтарини омӯзиш ва таҳқиқи истилоҳот дар ҷаҳони муосир ба ҳисоб меравад. Ба масъалаи истилоҳиносии тавсифӣ, сохтан ва таҳияи фарҳангҳои истилоҳоти наҳв корҳои забоншиносони зиёди хориҷӣ ва ватанӣ баҳшида шудаанд. Бо вучуди ин, сарфи назар аз вучуд доштани намунаҳои кӯҳна ва муосири воҷаномаҳо ва фарҳангҳо, принципҳои сохтани онҳо ханӯз ҳам қобили баҳс ва баррасӣ боқӣ мемонанд.

Рушди истилоҳоти наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва истифодаи онҳо дар нутқи ҳирфай барои муназзам ва мурағаб кардани он бо дарназардошти анъанаҳо ва дастовардҳои навтарини илм дар бораи забон шароит фароҳам месозад. Бо вучуди ин, то ба имрӯз дар назарияи забон гурӯҳбандии умумии илмӣ ва параметризатсияи бисёрҷанбавӣ ва низомии истилоҳоти забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вучуд надоранд ва хусусиятҳои дериватсионӣ-когнитивии онҳо ба таври қомил таҳқиқ нашудаанд; ҳамчунин, омӯзиши дақиқ созмондиҳии мафмуҳӣ-маъноӣ ва дар маҷмӯъ фарқгузори мавзӯии фазои истилоҳоти наҳвии забонҳои тоҷикӣ ва англисиро талаб мекунад.

В Дар айни ҳол, бо дарназардошти ба вучуд омадани воҳидҳои нави истилоҳӣ (терминоединица) зарурати риояи тавозуни ҷанбаҳои забонӣ ва ғайризабонӣ дар сохторбандии соҳаи мавзӯии забоншиносӣ равшану возеҳ мебошад. Масъалаи маъмур ҳамчунин тавачҷуҳи доимии олимонро тақозо менамояд.

Мақсади таҳқиқот дар таҳлили сохторӣ-граматикӣ ва лексикӣ-семантикии истилоҳоти наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ифода меёбад.

Навоариҳои илмӣ рисола аз он иборат аст, ки дар он бори нахуст истилоҳоти наҳв дар забонҳои дорои сохтори

гуногун бо истифода аз методи муқоиса мавриди таҳқиқ қарор мегиранд; омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили ҳамаҷонибаи лексикӣ-семантикӣ ва сохторӣ-грамматикии истилоҳоти наҳв дар забонҳои мавриди муқоиса ба таври муқоиса анҷом мешаванд; хусусиятҳои миллию фарҳангӣ ва умумиятҳои истилоҳии ташаккули онҳо дар забонҳои муқоисашаванда тавсиф гардида, аз нигоҳи илмӣ маводи воқъан наҳв ва вобаста ба истилоҳоти наҳв пешниҳод мешавад.

Summary

of the thesis of Juraeva Marjona Sadriddinova on the topic of: «Syntactic terminology in Tajik and English languages: structural and semantic analysis» presented on the scientific degree of candidate of philological Sciences, specialty 10.02.20 – comparative-historical, typological and contrastive linguistics

At the present stage of linguistics development rich experience of description of meta-languages of different Sciences, including new sections of linguistics, has been accumulated. However, researchers have not paid enough attention to such aspects of the system terms, as it is usual specificity, pragmatics and didactics in the field of coexistence of different scientific metadirect.

A significant impact on the development of the principles of outlining the terminology of the different sectors was greatly influenced by the work of theoretical character such prominent scientists, linguists, and terminologists, like G. O. Vinokur [1939] A. A. Reformatsky [1961, 1968, 1986], D. S. Lotte [1961, 1968], V. P. Danilenko [1971, 1977], B. N. Golovin [1987], Kandelaki T. L. [1977], A. S. Gerd [1981, 1981, 1991], Nemchenko [1984], R. J. Kobrin [1987], V. M., Lacik [1989, 1992, 2000, 2006], V. N. Z. I. Komarova, [1990, 1991, 2008], V. N. Prokhorov [1996], A. V. Superanskaya, N. In. Podolsky, N. In. Vasiliev [2003], V. D. Tabunkov [1999], Kasymova M. [1983], D. Samidinova [2003], Rustamov M. [1972], Berdawai [1978], N. Sharapova [1978], D. Khodjaev [1998; 2004; 2006; 2013], S. Nazarbad [1991; 2004], M. Sulton [1999; 2008], As Juraev [2010], S. S. Djamalov [2006; 2016], R. J. Kobrin [1970], N. B. Gvishiani [1986], Greenstein A. [1988], L. N. Nikulina [1990], I. B. Chemerys [1999], Petrosyants [2004], O. S. Ahmanova [2005], Averbuch, Y. [2006], N. Bugarski V. [2009], L. A. Manera [2009], Sorokina, E. A. [2009], K. A. Myskina [2009], Cabre L. [1999], R. Kocourek [1968], F. W. Riggs [1979], G. Rondeau [1980].

The modern syntactic terminological system is characterized by a number of specific features that can be identified in terms of its semantic links, productive derivational processes, functioning in different subsystems of the modern Tajik and English languages. The answer to the question of how the modern syntactic terminological system differs from the terminological systems of

other Sciences requires, first of all, identification, description and subsequent comparison with its main system-functional parameters.

Compilation of various industry dictionaries, the ways of their creation are developed in a separate section of lexicology, called terminography is considered one of the most important ways to study and study terminology in the modern world. The works of many foreign and domestic linguists are devoted to the problems of descriptive terminology, construction and compilation of dictionaries of syntactic terminology. Nevertheless, despite the presence of ancient and modern models of glossaries and dictionaries, the principles of their construction are still debatable.

The development of the syntactic terminology of the Tajik and English languages and their use in professional speech creates conditions for its systematization and regulation, taking into account the traditions and the latest achievements in the science of language. However, until now, in the theory of language there is no universal accepted scientific classification and polyaspectual system parametrization of Tajik and English terms, their derivational and cognitive features are not fully investigated; also, a careful study requires conceptual and semantic organization and thematic differentiation of the Tajik and English syntactic terminology in General.

Currently, the problem of studying and studying the terms of a particular industry in comparative terms is one of the most concentrated issues of comparative linguistics, and in particular the Tajik and English languages.

The aim of the research is structural-grammatical and lexical-semantic analysis of the syntactic terminology of the Tajik and English languages.

The scientific novelty of the thesis lies in the fact that it first explores the syntactic terms of languages of different structures by comparison, conducted a comprehensive study and research in the scientific use of lexical-semantic and structural-grammatical analysis of syntactic terms in the compared languages in contrastive terms; described national cultural characteristics and terminological universals of their formation in the languages under consideration, introduced into scientific use a new factual material related to syntactic terminology.